

Адабиятлар

1. Gapparov Z.G. Sport psixologiyasi. Darslik. -T.: "O'zkitob savdo nashriyot matbaa ijodiy uyi", 2021. 300-b.
2. Xaitov A.U. Sport psixodiagnostikasi va psixokorreksiya. Darslik. - T.: "O'zkitobsavdonashriyoti", 2020. 343-b.
3. Ильин Е.П. Психология спорта. СПб., -Питер: ООО «Питер Пресс» 2008. -С. 352.
4. Raxmatova D.N. 10-16 yoshli o'smir sportchilarda chidamlilikni shakllantirishning ilmiy-metodologik asoslari. Pedagogika fanlari doktori (DSc) disser. avtoref.: 13.00.04. -Chirchiq: 2023.
5. Ro'ziqulov B.B. Turli o'yin ampluasiga qarab yosh futbolchilarning antropogenetik mezonlari va jismoniy tayyorgarligi asosida istiqbolini bashoratlash. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd) disser. avtoref.: 13.00.04. -Chirchiq: 2022.
6. Болотов В.А. Развитие выносливости юных каратистов на основе индивидуализации учебно-тренировочного процесса. авторефер. дисс. канд. пед. наук.:13.00.04. -Челябинск: 2008.

REZYUME. Maqolada o'smir futbolchilar faoliyatida yuzaga keladigan to'siq va qiyinchiliklarning omillari o'rganilgan. O'smir futbolchilar o'z faoliyatida yuzaga keladigan to'siq va qiyinchiliklarga nisbatan chidamliligi va ularni yengib o'tishda iroda kuchini oshirish bo'yicha tajriba olib borilgan. Tajriba natijasiga asosan, o'smir futbolchilar chidamliligi va iroda kuchi oshirilishiga erishilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются факторы препятствий и трудностей в деятельности футболистов-подростков. Был проведен эксперимент с целью повышения устойчивости футболистов-подростков к препятствиям и трудностям, возникающим в их карьере, а также повышения силы воли в их преодолении. По результатам эксперимента у футболистов-подростков повысилась выносливость и сила воли.

SUMMARY. The article examines the factors of obstacles and difficulties in the activities of teenage football players. An experiment was conducted to increase the resilience of teenage football players to obstacles and difficulties that arise in their careers, as well as to increase willpower in overcoming them. According to the results of the experiment, teenage football players increased endurance and willpower.

ШАХСНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШНИНГ КОНСТРУКТИВ МОДЕЛИ

Ф.А.Хужаев – Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги

Инсон ресурсларини ривожлантириш ва бошқариш бўлими ходими

Таянч сўзлар: конструктив, этник, когнитив, психосоциал, мифология, социолог, идентификация, семантик, шахсий конструкция, конструктив альтернативизм, гипотеза.

Ключевые слова: конструктивный, этнический, когнитивный, психосоциальный, мифологический, социологический, идентичность, семантический, личностный конструирование, конструктивный альтернативизм, гипотеза.

Key words: constructivist, ethnic, cognitive, psychosocial, mythology, sociologist, identity, semantic, personal construction, constructive alternativeism, hypothesis.

Кириш. Кўпгина тадқиқотчилар гуруҳлараро муносабатларни ўрганиш билан боғлиқ ҳолда ижтимоий муаммоларга мурожаат қилишади. Тадқиқотимиз контекстида, унинг амалий йўналиши жараёни такомиллаштиришнинг янги усуллари ва механизмларини излаш билан боғлиқ ўқитувчиларни тайёрлаш, биз бироз бошқача томонга мурожаат қиламиз, ижтимоий ўзига хослик муаммолари, яъни имконият ижтимоий ўзига хосликни яратиш ва қадриятлар тизимини яратиш дунёдаги ўз ўрнини тушунишга асосланган. Шунинг учун биз таянчимиз орқали шахснинг ўзини ўзи белгилаш механизмларини ўрганадиган ишлар ижтимоий тоифага мансуб, яъни муаммоларга инсоний ечимлар шахсий аниқликдир [1:146, 244, 245]. Бу асарларда ижтимоий шахс когнитив психологиянинг предмети сифатида қаралади; режиссёр, Г.М.Андреева, механизмларни ўрганиш учун, бу орқали инсон ўзини ижтимоий воқеликнинг бир қисми сифатида тан олади, унда у яшайди ва ҳаракат қилади [1].

Ижтимоий ўзига хослик ижтимоий акс эттириш шакллари билан бирдир. Шу билан бирга у яратилиш жараёнининг ҳосиласидир, ижтимоий дунёнинг тасвири ёки ижтимоий дунёнинг қурилиши остида дизайн дунё ҳақидаги маълумотларни тизимга кiritишни англатади. Тушуниш мақсадида ушбу маълумотни тегишли тузилмаларга ажратиш унинг маъносидир. Ушбу жараёнининг натижаси ижтимоий дунёнинг тасвиридир, ҳақиқатда инсон олдида маълум бир ижтимоий сифатида намоён бўлади [1].

Қабул қилинган таҳлилнинг конструктив модели когнитив ғоялар таъсирида замонавий фанда тарқалди, психология ижтимоий қурилишни тан олишдир, гуруҳнинг маданий бирлигини шакллантиришга олиб келадиган ҳақиқат, бу гуруҳнинг раисон детресига айланади. Ушбу модел этник гуруҳларни ўрганишда анча кенг фойдаланилади. Масалан, Т.Г.Стефаненко этник ўзига хосликни тадқиқотга қўллайди. У этник ўзига хосликни қуйидагича белгилайди. Жараёнда юзага келадиган асосий ижтимоий тузилмалардан бири субъектив акс эттириш ва ижтимоий шахс томонидан фаол қурилишдир [2:245]. Ушбу ёндашувга кўра, маданий этник гуруҳнинг бирлиги унинг асосий омили

сифатида қаралмаслиги керак, характерли ва натижада ва ҳатто унинг мавжудлигининг маъносиди. Т.Г.Стефаненконинг қайд этишича биринчи марта этникларга конструктив қараш жамиятини Норвегиялик этнолог Ф.Бартнинг ишида эълон қилинган. У этник гуруҳни энг аввало, ижтимоийнинг алоҳида шакли сифатида тавсифлаган, тузилмаси ижтимоий жараёнда яратилган ташкилотни туркумлаш - ўзини ва бошқаларни маълум тоифаларга ажратиш сифатида [2:318]. Сўнгги йилларда у бошқа турларни ўрганишда қўлланилишини топди яъни гуруҳлар ичида конструктивлик ҳаракати замонавий социология [2:213, 236, 255, 406] ва психологияда ривожланади.

Ушбу ёндашувга кўра ижтимоий ташкилот тузилмасида яратилган ўзини таснифлашдан иборат бўлган ижтимоий категориялаш жараёни ва бошқалар маълум ижтимоий тоифаларга қиради. Бу тоифалар илгари боғланган турли омилларнинг таъсири натижасида ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий шароитларда ўзгаради.

Гуруҳ маконининг моҳиятига турлича қарашлар мавжуд: бу ҳақиқийми ёки субъективми қурилиш тарафдорлари орасида гуруҳлар ўртасида ҳақиқий чегаралар мавжудлигини таъкидлайдилар. Масалан, бир ҳудудда яшовчи халқлар ўртасида шунигиндек, ҳақиқий чегаралар жуда ўзбошимчалик деб ҳисоблайдиганлар, асосийси инсон онгида шаклланган нарсани унинг субъектив чегарасини белгилайди ва жамоавий онда мифологияда ва тасаввурда намоён бўлади. Гуруҳ параметрлари фарқларни белгилаш ва белгилаш учун ўрнатилади, бу фарқлар амал қиладиган чегаралардир.

Иккинчи ёндашувни ижтимоий назария вакиллари ва уларнинг издошлари кузатиб борадилар. Бу субъектив табиатдир, гуруҳ майдони ва унинг маълум бир шахснинг ўзини ўзи англашида, акс этиши ҳақидаги ғояларимизни ижтимоий ўзига хосликни ривожлантириш учун энг муҳим кўринишидир.

Сўнгги пайтларда конструктивистик ёндашув тобора кучайиб бормоқда, ижтимоий ўзига хосликни ўрганишда қўлланилиши мумкин. Чунки қаратилган саъй-ҳаракатларнинг ролини аниқлаш имконини беради муайян идентификаторларни яратади. Бу айниқса,

якқол кўринади инструменталистик ёндашув сифатида, бунга кўра жамоалар баъзи ижтимоий тузилмалар сифатида қаралади ҳамда одамлар ва улар яратган институтлар томонидан қасддан қилинган сай-ҳаракатлар натижасида вужудга келади ва ривожланади [2:244].

Шуни таъкидлаш керакки, айнан шу ёндашув доирасида ижтимоий ўзига хосликнинг таъсирини аниқлашнинг реал истикболлари ижтимоий идрок ва хулқ-атвордир [2].

Ҳозирги замон социологлари П.Бергер ва Т.Лакманлар алоҳида қайд этиб, гўё маълум бир маданият контекстида ижтимоий воқеликни қуриш асосида ижтимоий муносабатлар моделларини ишлаб чиқариш бошқа ижтимоий субъектларнинг шахсий хусусиятлари ўз навбатида улар билан муносабатларда намоён бўлади.

П.Бергер ва Т.Лакманларнинг фикрича, ўзига хослик, ўзига хосдир ўрнатишга имкон берувчи, социализация жараёнининг таркибий қисми социализация муваффақиятидир. Муваффақиятли социализация остида муаллифлар ўртасида юқори даражадаги симметрия ўрнатилишини назарда тутди ҳамда объектив ва субъектив ҳақиқатларни ифодалайди.

Аксинча, муваффақиятсиз ижтимоийлашувни тушуниш керак объектив ва субъектив ҳақиқатлар ўртасидаги ассиметрия бундай маънода ижтимоий ўзига хослик муаммоси ижтимоий билан боғлиқ инсон яшайдиган шароитларидир. Масалан, оддий жамиятларда меҳнат тақсмоти ва билимларни минимал тақсимлаш ўзига хослик кўпчиликлнинг онгида ижтимоий жиҳатдан олдиндан белгилаб қўйилган ва барча ижтимоий аҳамиятга эга бўлган ўзаро таъсирлар билан доимо тасдиқланади. Кўпроқ мураккаб ижтимоий тузилмалар масалан, замонавий жамиятда вазият, барча одамлар, шу жумладан, нисбийлиги ҳақида умумий ҳабардорлик ортиб бориши, бу ҳозирда кўпчиликдан бири сифатида тан олинган. Плюрализм ишлаб чиқарилган ўзига хосликлар каби ҳақиқатга айланади ижтимоий табақаланишнинг индустриализм нақшларидир.

Истикболли йўналиш, бизнингча ривожланишдир Т.Г.Стефаненко томонидан амалга оширилаётган конструктивистик ёндашув муаллиф асосланган “замонавий ижтимоий ўзига хослик” концепциясига мувофиқ иш этник жамоаларни ўрганиш мисолида шуни кўрсатадики психологик ҳамжамят ҳар бир шахс учун муҳим бўлган функцияларни бажаришга қодир: а) нисбатан тартибли таъминлаб, атрофдаги дунёда ҳаракатланиш маълумоти; б) умумий ҳаёт қадриятларини аниқлаш; с) ҳимоя қилиш ҳам ижтимоий ҳам жисмоний фаровонлик учун жавобгардир [2]. Идентификация дифференциациянинг когнитив жараёнига устунлик бериш билан тадқиқотчи бир вақтнинг ўзида когнитив боғлиқликни таъкидлайди, ижтимоий ҳаётда шахснинг ўзини ўзи белгилашидаги ҳиссий жараёнлар сифатида эмас, балки фақат аниқлаш жараёнини ҳисобга олган ҳолда макон тушуниш, балки идрок этиш, баҳолаш, бировнинг тажрибаси гуруҳга аъзолигини билдиради [2].

Конструктивизм доирасида кенг тарқалган сиёсатшунослик тадқиқотида инструменталистик ёндашув қабул қилинди. Ижтимоий деб ҳисобланган этник жамоаларни ўрганиш натижасида вужудга келадиган ва мавжуд бўлган тузилмалар одамларнинг сай-ҳаракатлари ва улар яратган институтлари, айниқса давлат томонидан эътироф этилганлигини ифода этди [2].

Шунингдек, шахсият психологиясида конструктив гоянинг ривожланишига мисол Э.И.Головахи ва А.А.Крониканинг иши ҳисобланади. Бу атамани тақлиф

қилган “конструктив психология”, ривожланиш зарурлигини таъкидлаган ва психология методологиясини янгилаган [3:59,60]. Муаллифлар когнитив психология назарияси ва фундаментал яратиш усуллари сифатида янги руҳий ҳодисалар (дунёни акс эттириш ва тартибга солиш механизмлари сифатида) фаолият такомиллаштиришнинг чексиз имкониятларига асосланган [2:25].

Д.Келли “конструкция” атамасини биринчилардан бўлиб ишлатган, бу жисмоний физика терминологиясига кўпроқ мос келади. У фалсафага қобилиятли шахс конструкциялари назариясини ишлаб чиқди [2:403]. Унга кўра фалсафага ҳар бир инсон дунё билан муомала қилганда ҳар доим танлов учун мавжуд вазиятнинг муқобил талқинлари ёки объектларини бериши мумкин, ижтимоий таҳлилга конструктив назарияни қўллаш ўзига хослик, бизнингча, унинг механизмлари ҳақида тўлиқроқ аниқлаш имконини беради [4].

Биз конструкция атамасини аниқлаш учун ижтимоий ўзига хослик жуда мос келади, чунки у юқоридагиларнинг барчасини акс эттиради ушбу ҳодисанинг белгилари, шунингдек, ижтимоий ўзликни шакллантиришни таҳлил қилиш ёндашуви конструктивни қўллаш имконини беради. Контекстда ушбу ёндашувда ижтимоий ўзига хослик сифатида қараш мумкин гоялар жамланган конструкцияларнинг динамик тизими ижтимоий ҳамжамятларнинг вакили сифатида ўзи ҳақида шахс баҳоловчи ва семантик кўринишлар билан бирга келади.

Биз мурожаат қилишига ишонадиган муаллифларга қўшилаемиз, конструктивистик назариянинг қоидалари тасвирлашни оsonлаштиради концепцияда шахсиятни аниқлашнинг ижтимоий даражаси “Шахсий конструкция” инсоннинг ички бирдамлигини акс эттиради, ижтимоий гуруҳ идеаллари ва стандартлари ўзликни таснифлаш жараёни билан ёрдам беради [4:244].

Энг кўп имкон берадиган асосий услубий йўналиш конструкциянинг хусусиятларини ва унинг тузилишдаги ўрнини ва ролини тўлиқ тавсифлаб шахсият ва хулқ-атвор тушунчаси бўлиб, уни Д.Келлининг “конструктив альтернативизм”га чакиради деб эътироф этади [4].

Конструктив альтернативизм

Д.Келли бу концепцияни асосий позитсияга қарама-қарши қўяди, эски эпистемология уни “йиғувчи фрагментизм” деб атаган [4]. Қиймат бизнинг билимимиз тўпланган маълумотлар миқдори билан эмас балки аниқланишича бу фактларни қайта тиклаш. Бу Д.Келли назариясидаги асосий савол ўзини қайта концепциялаш, шунингдек, инсон тажрибасини талқин қилиш билан боғлиқ.

Д.Келлининг концепциясини бирор кимга боғлаш қийин, эпистемологик тушунчалар ҳам махсус ҳам шахсий терминологиядир. Д.Келли қўйган саволларнинг табиати тушунишни жуда қийинлаштиради унинг ижоди анъанавий ижтимоий билиш психологияси нуқтаи назаридан конструктив тушунчалар барча билимларнинг ўзига хос тарзда эканлигини таъкидлайди. Биз ҳеч қачон жисмоний нарсани билмаймиз, объектлар тўғридан-тўғри ва онгли идрок конструкторлар айна пайтда тажриба тоифасига киради ва ташқи объектларнинг бўлган маҳсулоти ҳисобланади. Д.Келли мавжудликни инкор этмайди когнитив жараёндан қатъий назар унинг эътибори асосан мураккаб мавзунини қандай йўлга қаратади, билим оддий ингредиентлардан қурилган деган иборани илгари суради [4].

Маълумки конструктивизм шахсиятнинг когнитив назарияларига услубий жиҳатдан қарайди [5]. Когнитив ёндашув билан боғли бўлиб бунинг тарафдорлари

К.Левин, Д.Келли, Ф.Хайдегер, Л.Фестингер ва бошқалар ёндашув когнитив ташкилотнинг турли элементлари билан ишлайди: С.Асч - атрибутлар, Д.Келли - конструкциялар, С.Осгуд - ўлчовлар, Л.Фестингер - фикрлари ва тушунчаларнинг барчаси умумий тавсифланади. Когнитив ёндашув доирасида, хатти-ҳаракатларнинг ўзгармаслигини тушунтириш одатда шахснинг субъектив дунёси нуктаи назаридан кетади. Инсон тарихий деб ҳисобланишини айтиш, аммо Д.Келлининг асарларида ижтимоий-маданий ёндашувни, шунингдек, фаолиятнинг таъсирини кузатиб конструкциялар тизимини шакллантириш.

Когнитив ёндашув модели шахсни шундай деб ҳисоблайдики мувофиқ хулқ-атворини курувчи оқилона мавжудот вазиятни субъектив тушунишидир. Рол айниқса таъкидланган идрок ва тушуниш, шахсий баҳолашнинг аҳамияти. Шу маънода когнитив ёндашувнинг асосий позицияси шубҳасиздир. Одамлар ўзини ўзи тутиши ва ўз атрофини ўзига қараб ҳар хил баҳолайди улардаги вазиятни тушунади. Индивидуал тушуниш вазиятни (аникроғи, вазиятнинг айрим томонлари ҳақидаги фикри) индивидуал хулқ-атворни тушунтириш учун бошланғич нукта сифатида қабул қилинади. Бундай ҳолда ички хусусиятларнинг усулга боғлиқлиги унчалик муҳим эмас инсоннинг атроф-муҳити билан ўзаро таъсири, хусусан, объектив фаолиятидир.

Д.Келли анъанавийдан кўп жиҳатдан фарқ қиладиган ўзини психологик тушунчалар тизимини яратди. Қайсидир маънода унинг иши ҳудудга яқин индивидуал маъноларни ўрганишга қаратилган психосемантикадир [4:287]. Инсон психикасининг асосий вазифаси унинг фикрича воқеликни ўрганиш, келажакни башорат қилиш ва хулқ-атворни назорат қилиш кабилар. Хулқ-атвор нафақат реакция шароитлари, балки келажакнинг прогнози ҳамдир. Ҳар бир инсон қайсидир маънода – тадқиқотчи, у гипотезаларни куради, тортади, экспериментал маълумотларни баҳолайди ва индивидуал фикрлар ўртасидаги номувофиқлик фактларни тизимлаштиради ҳамда бу жараён дизайн шаклини олади.

“Қурилиш” атамаси Д.Келли томонидан, одатда синоним сифатида ишлатиладиган талқиндир. Яъни инсон воқеликни қуриш орқали фактлар маънога эга бўлган конструкциялар тизимини изоҳлайди. Шундай қилиб Д.Келлининг ёндашуви, асосан идрок этишни тушуниш билан боғлиқ атрофимиздаги дунё, одам аллақачон унга қандайдир тарзда боғлиқ, шунинг учун хатти-ҳаракатлар шахс шунчаки воқеликнинг ўзи билан эмас, балки унинг билан дизайннинг субъектив призмаси орқали синиши белгиланади.

Психиканинг ўзига хос тушунчаси асосий бирлиқни танлашни, шахсни таҳлил қилиш - қуришни аниқлайди. Бу атама қарзга олинган фан методологияси ва боғланишнинг мантикий баёнини билдиради ҳамда дедукция йўли билан бу фактик боғланишнинг изоҳини ҳодисалар сифатида чиқариш мумкин. Д.Келли буни турли йўллар билан тасвирлайди, лекин энг машҳур таърифи бунга асосланади: “Конструкция бир вақтнинг ўзида ифодаланган баёнотга ўхшашлик ва фарқлар”дир [4:139]. Бу қарама-қаршиликни одам сезади, ҳодисаларнинг икки гуруҳи ўртасида масалан, оқ – қора, зикна – саҳий, хайрихоҳ – тажовузкор (дихотомиялар), ва бу кутблар эмас одатда мавжуд тоифага тегишли бўлган ҳар қандай тушунчалар инсоният маданиятида шахсий ихтиро, талқин, қайси воқеликка сингдирилганлиги каби ифодаланади. Масалан, яхши-ёмон дихотомияси чексиз миқдордаги

субъектив талқинларга эга бўлиши мумкин. Ёниқ Ушбу биполяр тушунчаларга асосланиб одам ўхшашликларни айтиди, фарқ қиладди ва улар билан тасвирлаб бўлмайдиган ҳодисаларни истисно қиладди. Фарқ ва умумлаштириш бир вақтнинг ўзида содир бўлади.

Конструкциялар оғзаки бўлиши мумкин, ўрганиш учун қулайроқдир, шунинг учун Д.Келлининг сўзларига кўра, айнан конструкциялар ифодалайди: агар тадқиқотчи шахсни ўрганишга ҳаракат қилса, алоҳида қизиқиш уйғотади. Конструкциялар муайян шахс ҳар бирига хос бўлган структуравий тизимларни ташкил қиладди. Турли одамлар объектларга турли хил атрибутлар қўшади, воқеликни ўзига хос тарзда таҳлил қиладилар. Конструкцияларни аниқлаш усуллари рус тилида тасвирланган [4:117, 127, 128, 207,265]. Шунини таъкидлаш керакки, ўхшашлик ва фарқларнинг ягона формуласи тушунишдаги конструкциядир. Д.Келли камида учта элемент (объектлар), иккитаси асосида шаклланади улардан бир-бирига ўхшаш ва учинчиси сифатида қабул қилиниши керак биринчи иккитадан фарқ қиладди.

Қурилиш тизими ички схема бўлиб, у ташқи ҳодиса ва ҳодисаларни изоҳлаш имкониятини беради. Келлининг сўзларига кўра ҳар қандай конструкциянинг ишлаши мақсадга мувофиқдир воқеаларни башорат қилиш, кейин одам олдиндан қўриш имкониятини олади, уларнинг такрорланишини қуриш, масалан, ҳозир бирор нарса содир бўлса маълум вақтдан кейин фалон воқеа содир бўлади. Шундай қилиб конструкция Д.Келли психологиясида рол ўйнайди ва ўзига хос ғоялар келиб чиқадиган асосий тоифа ақлий фаолият механизмлари каби. Асосийси, бир концепциянинг асосини ташкил этувчи оқибатлар Д.Келли этарли мавҳум лекин бир вақтнинг ўзида ривожлантириш эди дейди.

Шахснинг ўзаги – бу тузилмалар тизими; бу кўп қиррали призма, улар орқали ташқи таъсирлар синади. Д.Келлининг таркибий таҳлили биринчи навбатда шахсий конструктив тизимга тааллуқли, аммо бу дегани шахсиятни ташкил этувчи қолган компонентлар кўздан тушиб қолиши муаллиф эмас. Яна бир савол – конструктив назария нуктаи назаридан қандай кўриб чиқиш керак шахсиятнинг бошқа хусусиятлари, таркибий қисмларини [4].

Конструкциялар тизимидаги қайта қуриш билан боғлиқ ташвиш ҳисси пайдо бўлиши анксиете сигналлари шахс туза олмайдиган вазиятга дуч келганда эга бўлган конструкциялардан фойдаланиш. Прогнозни тасдиқлаш қониқиш ҳиссини келтириб чиқаради ва бу тажриба содир бўлади ҳатто бирор киши ноҳуш нарса ва бу ҳодисани кутса ҳам келади. Умуман олганда, Д.Келлининг талқини жуда кенг доирани қамраб олади, руҳий ҳодисалар уларнинг муносабатлари ва ўзаро боғлиқлигини кўриб чиқишга имкон беради; у ҳиссий жараёнларни ва З.Фрейд соҳа деб атаган нарсаларни ўз ичига олади “онгсиз” яъни яширин, оғзаки бўлмаган конструкциялар.

Ушбу қисмда тақдим этилган ишларни умумлаштириб, шунини айтишимиз мумкин. Ушбу ҳодисани тушунишдаги фарқларга қарамай уларнинг барчаси бирлашади, ижтимоий ўзига хослиқни контекстда кўриш тенденцияси нима деган саволга жавоб излаш муносабати билан шахснинг ижтимоийлашуви, ижтимоий гуруҳ шахсга тегишли маъносини ҳиссий ранг ва у учун қандай ижтимоий-таркибий ижтимоий жамиятга тегишлилиги оқибатларига олиб келади.

Адабиётлар

1. Андреева Г.М. Психология социального познания. -М.: 2000.
2. Стефаненко Т.Г. Изучение идентификационных процессов в психологии и смежных науках. // Трансформация идентификационных структур в современной России. -М.: 2001. -С. 11 -30.

3. Головаха Е.И., Кроник А.А. Принципы конструктивной психологии. // Конструктивная психология - новое направление науки и практики. –Красноярск: 1989. -С. 6-11.

4. Келли Д. Теория личности. Психология личностных конструктов. СПб, 2000.

5. Левин К. Теория поля в социальных науках. СПб. 2000.

РЕЗЮМЕ. Мақолада шахсни таҳлил қилишнинг конструктив модели тўғрисида назарий таҳлиллар баён қилинган. Айниқса, хориж олимларининг шахсни таҳлил қилишнинг конструктив модели борасидаги илмий қарашлари ва назариялари таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ. В статье описан теоретический анализ конструктивной модели анализа личности. В частности, были проанализированы научные взгляды и теории зарубежных учёных относительно конструктивной модели анализа личности.

SUMMARY. The article describes the theoretical analysis of the constructive model of personality analysis. In particular, the scientific views and theories of foreign scientists regarding the constructive model of personality analysis were analyzed.

SHAXS TASHABBUSKORLIGINING O'RGANILGANLIK DARAJASI

H.A.Jurayeva – tayanch doktorant

O'zbekiston milliy universiteti

Tayanch so'zlar: tashabbus, shaxs, kognitiv, emotsiya, iroda, motivatsiya, psixologiya, pedagogika.

Ключевые слова: инициатива, личность, познание, эмоции, воля, мотивация, психология, педагогика.

Key words: initiative, personality, cognition, emotions, the will, motivation, psychology, pedagogy.

Psixologiyada shaxs muammosi hali-hanuz dolzarb mavzu hisoblanadi. Shaxsni turli tomonlardan o'rganib uni tadqiq etish psixologiyaning rivojlanishiga xizmat ko'rsatadi. Aynan shu yo'lda bir qator olimlar shaxsning muhim sifatlaridan biri bo'lgan tashabbuskorlikni turli shaxsning boshqa xususiyatlari bilan qiyoslab o'rganishga harakat qilishgan. Olimlar o'z ishlarida tashabbuskorlikni o'zining tabiatini aniqlashga, uni shaxsning boshqa bir xususiyatlari bilan solishtirishga va jamiyatdagi turli xil statusga ega bo'lgan shaxslar o'rtasida solishtirib o'rganish ishlarini amalga oshirishgan. Shulardan 2005-yilda Pol'skaya Alla Yurevna "Tashabbuskorlik va o'z-o'zini faollashtirishning nisbati" nomli dissertatsiya ishini amalga oshirgan [1]. Ushbu ish tashabbusni yaxlit o'rganish va uning shaxsni aktualashtirishning o'ziga xos xususiyatlari bilan aloqasini o'rnatish, tashabbusni amalga oshirishdagi psixologik qiyinchiliklarni tahlil qilish va shaxsni aktualashtirish tabiatini o'rganadi. Tadqiqot xulosasiga ko'ra, tashabbuskorlik xususiyatini rivojlantirishning dolzarbligi shaxsning o'zini o'zi faollashtirishini amalga oshirish bilan chambarchas bog'liqdir. Tizimli yondashuv nuqtayi nazaridan, shaxsni rivojlantirishda aniq maqsadli, motivatsion, hissiy, kognitiv, tartibga soluvchi, samarali tarkibiy qismlarni, shuningdek operatsion va shaxsiy qiyinchiliklarni hisobga olish kerak. Shaxsning ijtimoiy-psixologik jihatidan tashabbuskorlikning namoyon bo'lishiga yuqori talablar qo'yiladi: birinchidan, bu uni ijtimoiy makonda namoyish etish qobiliyati; ikkinchidan, uni individual amalga oshirishning ko'plab bosqichlarida yuzaga keladigan ijtimoiy-psixologik to'siqlarni yengib o'tishda inson omilini hisobga olish qobiliyati. Tashabbus yo'naltirilgan shaxslarning manfaatlarini, maqsadlarini bilish kerak, chunki tashabbuskor harakatlarning namoyon bo'lishining mumkin bo'lgan oqibatlari bilan bog'liq noaniq g'oyalar, umidlar va boshqalar bo'lishi mumkin. Tashabbusni amalga oshirish va o'zini o'zi faollashtirishda yuzaga keladigan turli xil psixologik qiyinchiliklarni tashabbuskorlikning pasayishi yoki passivligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biri sifatida ajratib ko'rsatish mumkin. Tashabbuskorlik xususiyati va o'zini o'zi faollashtirish xususiyatlari shaxsning zarur fazilatlariga tegishli, shuningdek, yetakchining ham ajralmas sifatidir, deya takidlagan A.Y.Polskaya. Bundan tashqari, 2005-yilda Lin Yatsyan "Rossiya va Xitoy talabalar o'rtasidagi tashabbusning qiyosiy xususiyatlari" nomli dissertatsiya ishini yozgan. Unda Xitoy va Rossiya talabalarida tizimli ta'lim va uning namoyon bo'lishining etnopsixologik xususiyatlari sifatida tashabbusning ichki tuzilishining o'ziga xos xususiyatlarini qiyosiy o'rgangan. Uning tadqiqoti natijalari shuni ko'rsatdiki, Xitoylik talabalar yuqori energiya, turg'unlik, tashabbuskorlikni tartibga solish faolligi, tashabbuskorlikning sotsiosentrikligi va subyektiv-shaxsiy yo'nalishiga ega ekanligi aniqlandi. Rossiyalik talabalar o'rtacha energiya, turg'unlik, sotsiosentriklik va tashabbuskorlikning

yuqori darajadagi o'zini o'zi boshqarish ko'rsatkichlariga ega degan xulosaga kelgan.

Yillar davomida tashabbuskorlikka qiziqish ortib borgan va 2008-yilda E.I.Karamova "Kasbiy faoliyat muddatini hisobga olgan holda huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining tashabbuskorligining namoyon bo'lish xususiyatlari" mavzusida ilmiy ish qilgan [2]. Ushbu maqolada tashabbuskorlikning psixologik tuzilishini shaxsning asosiy xususiyatlaridan biri sifatida o'rganish va ish tajini hisobga olgan holda huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari tashabbuskorligining psixologik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish maqsad qilib olingan va ishning obyekti ichki ishlar organlari xodimlarining tashabbuskorligi, shaxsning tizimli xususiyati va uning xizmat faoliyatining turli bosqichlarida namoyon bo'lish xususiyatlari sifatida ko'rib chiqilgan. E.I.Karamovanning ilmiy ishida ko'rilganidek, ishning predmeti tashabbuskorlikning namoyon bo'lishidagi umumiy va o'ziga xos xususiyatlar, shuningdek xodimlarda tashabbuskorlikning psixologik tuzilishi, ichki ishlar organlari 5 yilgacha, 10 yilgacha va 15 yilgacha bo'lgan xizmat tajribasiga qarab o'rganildi. Tadqiqotda shaxs tashabbuskorligini aniqlash maqsadida I.A.Krupnovning "Tashabbuskorlik so'rovnomasi"dan foydalanilgan [4]. Ushbu metodikadan yuqorida qayd etilgan barcha olimlar o'z ilmiy ishlarida foydalanishgan. E.I.Karamovanning xulosalariga ko'ra tahlil qilinadigan xususiyat xodimlarning turli kasbiy guruhlarida (5 yoshgacha, 10 yoshgacha va 15 yoshgacha) statistik jihatdan sezilarli farqlar aniqlandi. Shu bilan birga, ichki ishlar organlarida 5 yilgacha va 10 yilgacha, shuningdek 5 yilgacha va 15 yilgacha xizmat qilgan xodimlar guruhlarida tashabbus ko'rsatkichlarining aniqroq farqlari aniqlandi. 10 va 15 yillik tajribaga ega bo'lgan xodimlar guruhlaridagi farqlar unchalik aniq emas edi, ular faqat ijtimoiy ahamiyatga ega maqsadlar bilan farq qiladi, bu 10 yil davomida huquqni muhofaza qilish organlarida xizmat qilganidan so'ng, tashabbusni shakllantirish jarayoni barqarorlashib borayotganidan dalolat beradi. Yuqori daraja, tashabbuskorlik xususiyatlari 15 yillik amaliy tajribaga ega bo'lgan xodimlarda namoyon bo'ldi, degan xulosaga kelgan.

Yana bir tashabbuskorlikni o'rganishga qaratilgan ilmiy ishlardan biri bu E.L.Nikitinaning "Tibbiyot talabalari va jarrohlarning tashabbuskorligi va o'z o'ziga ishonchning psixologik xususiyatlari" nomli ilmiy ishi 2010-yilda amalga oshirilgan [3]. Ushbu ishda 4-kurs tibbiyot oliygohi talabalar va jarrohlarda tashabbuskorlik va o'z-o'ziga ishonchning namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlash muhim vazifa qilib olingan. Bunda tashabbuskorlik va o'z-o'ziga ishonchning namoyon bo'lishida umumiy va o'ziga xos xususiyatlar aniqlandi. 4- kurs tibbiyot oliygohi talabalarining yorqin xususiyati shundaki, ular shaxsiy manfaatlar va individual muvaffaqiyatlarga yo'naltirilgan tashabbuskorlik va o'z-o'ziga ishonchli harakatlarni amal-